

MODERN VA POSTMODERN SAN'AT ASARLARINING
O'ZIGA XOS JIHATLARI

09.00.00-Falsafa fanlari

Tursunkulova Shaxnoza Tuychiyevna

Alfraganus university

Ijtimoiy fanlar kafedrasi dotsenti

ORCID: 0009-0002-8931-1341

Annotatsiya. Maqolada, zamonaviy san'atning jamiyat madaniy hayotidagi, shaxs estetik ongining shakllanishidagi o'ziga xos xususiyatlari, unga ta'siri xususida falsafiy fikr-mulohazalar yuritilgan. Modernizm, postmodernizm san'at asarlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: San'at, estetik ong, modernizm, postmodernizm, zamonaviy san'at.

ОСОБЕННОСТИ ПРОИЗВЕДЕНИЙ МОДЕРНА И ПОСТМОДЕРНА

Турсункулова Шахноза Туйчиевна

Alfraganus university

доцент кафедры социальных наук

Аннотация. В статье даются философские комментарии об особенностях современного искусства в культурной жизни общества, в формировании эстетического сознания личности и его влиянии на него. Анализируются художественные произведения модернизма и постмодернизма.

Ключевые слова. Искусство, эстетическое сознание, модернизм, постмодернизм, современное искусство.

FEATURES OF MODERN AND POSTMODERN WORKS.

Tursunkulova Shakhnoza Tuychiyevna

Alfraganus university

Associate Professor of the

Department of Social Sciences

Annotation. The article provides philosophical comments about the features of modern art in the cultural life of society, in the formation of the aesthetic consciousness of the individual and its influence on him. The artistic works of modernism and postmodernism are analyzed.

Keywords. Art, aesthetic consciousness, modernism, postmodernism, contemporary art.

KIRISH

San'at taraqqiyoti davomida juda ko'p yo'nalish va oqimlari ta'sirida o'zining xilma-xilligi, rang barangligi, umuman olganda sinergetik xususiyatini saqlab keldi. Bu jarayon o'z navbatida tarixiylik, ham zamonaviylik nuqtayi nazaridan bevosita jamiyat hayotining estetiklashuviga, estetik madaniyatning shakllanishiga va shaxs estetik ongi va faoliyatidagi o'zgarishlarga ta'sir ko'rsatmay qolmaydi. Har bir davrning o'zining zamonaviy san'at asarlari bo'lganidek, hozirgi kunda ham zamonamizning o'ziga xos san'at ko'rinishlari va yo'nalishlari, oqimlari mavjud bo'lib, san'atshunoslar, faylasuf va estetika nazariyotchilari va olimlarini doimo izlanishga, tadqiqot olib borishga undab kelmoqda. Shu bois zamonaviy san'atning shaxs estetik ongi va madaniyati yuksaltirishdagi subyektiv va obyektiv imkoniyatlarini ko'rsatib berish mavzumizning dolzarbligini ko'rsatadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Modern va postmodern san'at asarlarining o'ziga xos xususiyatlari (Fatih Cam), XX asr modern adabiyoti manzaralari (Xolbekov M), san'atda kashfiyotlar (Shiner L), zamonaviy – postmodern badiiy ijod kontekstida xattotlik (Fatih Cam), postmodernning ko'rinishi, postmodern yo'nalishning sinergetik jihatlari, postmodernizmning mohiyati, ildizlari va belgilari (Yo'ldosh Q), shaxs estetik ongining shakllanishida san'atning o'rni va sinergetik xususiyatlari mazkur ishda tahlil qilingan.

Zamonaviy san'at tushunchasini anglash uchun avvalo modernizm tushunchasining mohiyatiga e'tiborimiz qaratilib, asosan, etimologik nuqtayi nazardan o'rganildi. Doimiy ravishda oshirib boriladigan estetik bilim va tajribalar insoniyat hayotida san'atning ahamiyatini yanada oshirishi estetik-axloqiy manbalar, tarixiy metodologiya, san'atshunoslik, adabiyotshunoslik manbalari tahlillari asosida falsafiy metodologiya o'rganildi. Estetik bilim, estetik tajriba, estetik did, estetik nazariyalarning shakllanib borishi shaxs estetik ongining yuksalishiga o'z ta'sirini ko'rsatib borishining umumnazariy jihatlari asoslangan.

MUHOKAMA

Etimologik jihatdan, "zamonaviy" so'zi lotincha "modernus" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "Modernus" so'zi esa lotincha "Modo" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "hozir" degan ma'noni anglatadi. "Modern" so'zi birinchi marta "Modernus" lotin shaklida "xristian olamini Rim va butparast o'tmishidan ajratish uchun ishlatilgan. [1.31] Shuningdek, modernizm va modern atamalarini bir-biridan ajratib talqin qilish joizdir. Masalan, ularning ingliz tilida modernism (modernizm), modern movement (zamonaviy harakat), modern art (zamonaviy san'at), nemis tilida die Moderne (zamonaviylik), fransuz tilida modernisme (modernizm), modernité (zamonaviylik), moderne (zamonaviy, yangi), ispan tilida modernismo (zamonaviy),

moderno (hozirgi, yangi) qabilidagi lug‘aviy ma‘nolari mavjud. [2.3]

Modernizmning estetik ongni shakllantirishdagi o‘ziga xos xususiyati shundaki, u insonga va uning estetik ongini shakllantirishga bo‘lgan ishonchidir. Bu estetik ishonch, zamonaviylik tarixini tushunishni anglatadi. Ma‘lumki, estetik ong tarixiy jihatdan progressiv jarayon sifatida doimo shakllanib, boyib, insonning badiiy tafakkuri va madaniyatiga ta‘sir ko‘rsatib boradi. Doimiy ravishda oshirib boriladigan estetik bilim va tajribalar insoniyat hayotida san‘atning ahamiyatini yanada oshiradi. Estetik bilim, tajriba, did, nazariyalarning shakllanganligi “shaxs estetik ongining yuksalishi”ni namoyon qiladi.

Modernizm XVIII asr ma‘rifat falsafasi bilan kundalik ijtimoiy hayotni “cherkov” dan ajratib (aniqrog‘i najot topib) yuzaga kelgan. Aytish mumkinki, u o‘z sharoitida ratsionallik va pozitivizm tushunchalari bilan oziqlangan. Zamonaviy fikr nafaqat u ko‘rgan, eshitgan va tanigan narsaga shubha bilan qaradi, balki tanqidiylik birinchi o‘ringa chiqdi. Shu ma‘noda tanqid zamonaviy ilmiy fikr va yondashuvning eng asosiy xususiyatlaridan biri sifatida qabul qilindi. Modernizm o‘rta asrlarda insoniyatni fanatizmdan, taraqqiyotdan orqada qolishdan ozod qilishga va insoniyatning yanada yuqori darajasiga erishishiga intildi.

M. Xolbekovning fikricha, “modernizm” – bu zamonlar oralig‘idagi tafovutni, “eskilik” va “yangilik” o‘rtasidagi ixtiloflarni o‘z g‘oyaviy qarashlari bosh mezoni qilib olgan yuz yillikning ma‘naviy qiyofasidir. Uning ortida “xudolar o‘limi” (F.Nitsshe), Yevropa xaritasini qayta tuzgan siyosiy inqiloblar va ilmiy kashfiyotlar, totalitar tuzumga asoslangan diktaturalar, xunrezli urushlar, informatsion portlashlar, sivilizatsiyaning koinotga chiqishi kabi global o‘zgarishlar yotibdi. Yanada aniqroq qilib aytadigan bo‘lsak, uning ortida “markazsiz dunyo” (U.B.Yeyts)ning paydo bo‘lishiga sabab, obyektiv borliq va tarixda chuqur ildiz otolmaganligi, mustahkam o‘rnashib ololmaganligi, epistemologik dudmolligi, muayyan shaklga keltirilgan utopik (ilmga asoslanmagan, amalga oshmaydigan, xomxayol) orzu-umidlar va shaklsiz, noaniq antiutopik voqelik o‘rtasidagi hal qilib bo‘lmaydigan ziddiyatlarning mavjudligidadir.» [2.4]

Modernistik san‘atni idrok qilinishi Larri Shinerning “Lar san‘atining ixtirolari” kitobida aytilishicha, 1890 yillarda boshlangan. Lui Sullivan “shakl so‘zning vazifasiga bog‘liq” degan ma‘noni anglatmada, arxitekturadagi bu munozarani zamonaviy san‘atni idrok etishning xronologik boshlanishi sifatida ko‘rish mumkin. [4:343-350] San‘atdagi modernizmning in‘ikosi diniy obyektlar asta-sekin dunyoviy (diniy) subyektlar bilan almashinadigan haqiqat sifatida namoyon bo‘ldi. San‘atning dunyoviylashuvi XIX asrda din (cherkov) bilan radikal tanaffus sifatida boshlandi. Kant ushbu tanaffusda muhim rol o‘ynaydi. Dindan ilm-fanga, estetikadan san‘atgacha har bir soha o‘z chegaralarini belgilashi uchun o‘ziga va atrofiga tanqidiy qarashga to‘g‘ri keldi. Zamonaviylik g‘oyasi jamiyatni markazini ilm bilan almashtiradi va diniy

e'tiqodni faqat shaxsiy hayotda mumkin bo'lgan eng yaxshi joyda qoldiradi, deb ta'kidlaydi. Shu nuqtayi nazardan, zamonaviylik Xudoni istisno qiladi. Xudoning irodasi o'rniga, u ilmiy fikrni, insonning ongini joylashtiradi. [1:31]

Modernizm – bu umumiy dunyoqarashga ega bo'lgan bir qator adabiyot va san'at yo'nalishlari majmuasi bo'lib, u hamma ko'nikib qolgan, an'anaviy tus olgan badiiy obrazlarning ayrim ijobiy va salbiy xislatlarini alohida ajratib ta'riflagan holda, qolgan jihatlarni parchalarga bo'lib tashladi. Masalan, san'atkorning bevosita obraz mazmuniga, uning asl mohiyatiga me'yorida oshiq diqqat-e'tibor qaratganligi naturalizm; obrazning favqulodda bo'rttirib tasvirlangan holati abstraksionizm, jo'shqin va hayajonli his-tuyg'ular bilan to'yintirib ifodalanganligi esa ekspressionizm; ortiqcha mazmundorlik va ko'p ma'nolilikning kashf qilinishi bevosita syurrealizm yo'nalishlarini keltirib chiqardi. Modernizm taxminan uch ijodiy muhit bilan birgalikda kechdi. Ular postsimvolizm va avangardizm (1910-40y.); ekzistensializm (1940-60 y.) va postmodernizm (1980-2000y.) dir.

XX asrda san'atda modernizm yo'nalishi etakchilik qildi, oshkor va nooshkor “modernistlar”, “modernizm” zamondoshlari va “kontrmodernist”lar guruhi paydo bo'lgan. XX asrning oxirlarida san'atning yetakchi oqimlaridan sanalgan modernizm tanqidiy realizm, xususan sotsialistik realizm aqidalariga qarama-qarshi pozitsiyada turgan adabiy oqim bo'lib, asrning oltmishinchi yillarida o'z umrini yashab bo'ldi va o'rnini postmodernizm yangi oqimga bo'shatib berdi.

Postmodernizm tushunchasi falsafiy nuqtayi nazardan olib qaraganda, plyuralistik hamda eklektik xususiyatlarga egaligi bilan ajralib turadi. “Post” prefeksi ingliz tilida, keyingi, izidan, ketma-ket degan ma'nolarni anglatadi. 1939-yilda Arnold Toynbi birinchi marta o'zining “Tarixni o'rganish” kitobida zamonaviy davr Birinchi Jahon urushi bilan yakunlanganini va postmodernizm davri 70-yillardan boshlab o'zgarganligini yozadi. Xususan, Jan - Fransua Liotarning 1979-yilgi postmodern holatiga kitob katta ta'sir ko'rsatgan va ushbu davrni “postmodernizm davri” deb ta'riflaydi.

G'arb olimlari postmodernizmni estetika, psixoanaliz, adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan kompleks tarzda o'rganishgan. Masalan, J.F. Liotar, J. Bodriyar, J. Derrida, R. Lakana, Barta, P. Kozlovski, U. Ekolarning asarlarida postmodernizm fenomeni estetik nuqtai nazardan kompleks tarzda tahlil qilingan. [4.] Shuningdek, slavyan faylasuf olimi S. Jijeka ham postmodernizm san'atining sotsiologik jixatlarini tadqiq etganligini ham aytib o'tish mumkin. [5]

Romantizm (F.Shlegel), simvolizm (S.Mallarme) va ekzistensializm (M.Xaydegger) tarafdorlari, germenektika (V. Diltey), lingvistik falsafa (L.Vitgenshteyn) namoyandalari tafakkuridagi she'riyat va falsafaning bir-biriga yaqinlashishi R. Bart va M. Blansholardan tashqari postmodern falsafa va tanqidning

boshqa yirik arboblari ham, masalan, fransiyalik strukturalizm va poststrukturalizm tarafdori, faylasuf Jak Lakan (Jacques Lacan, 1901-1981)ga, postmodern falsafa va adabiyot nazariyachisi Jan-Fransua Liotar (1924-1998)ga, madaniyat va tarix nazariyotchisi Mishel Fuko (1926-1984)ga, falsafa va adabiyotda dekonstruktivizm asoschisi Jak Derrida (1930-2004)ga, semiotik olim Yuliya Kristeva (1941)ga u yoki bu darajada xosdir.

Postmodern yozuvchilar – fransiyalik Filipp Sollers (1936); italiyalik neorealizm namoyandasi Italo Kalvino (1923-1985), yozuvchi va medievist olim Umberto Eko (1932); amerikalik postmodern yozuvchilar – Djon Simmons Bart (1930) va Donald Bartelmi (1931), Folkner mukofoti laureati (1963) Tomas Pinchon (1937) serbiyalik shoir va tarjimon Milorad Pavich (1929), chexiyalik adib Milan Kundera (1929) ijodida biz sinkretizm holatlarini kuzatamiz. Masalan, postmodernizm Umberto Eko (1928) – mediavist adib va faylasuf olimning ijodida yaqqol namoyon bo‘ladi.

Umberto Ekoning – “Atirgul nomi” (1980) romani postmodern san’at asari bo‘ldi. Ushbu asar fransiyalik kinorejissyor Jan-Jak Anno tomonidan muvaffaqiyatli ekranlashtirilgach yanada mashhur bo‘lib ketdi. “Atirgul nomi” – g‘alati ko‘rinishdagi nozikta‘b uslubda bitilgan falsafiy ramzlarga boy hikoya va tavsiflar, adabiy va madaniy tasavvurlarning pinhoni ko‘rinishlari, detektiv va tarixiy roman janrlarining qorishib ketuvidan yuzaga kelgan besteller roman bo‘lib, tez orada sershovqin bahs-munozaralarga sabab bo‘ldi. Qolaversa, “maroqli adabiyot” deb nom olgan butun bir adabiy nazariyaga asos solgan muallifga kitobxon e‘tiborini qaratdi. Ayni paytda, o‘zining g‘ayri-tabiiy g‘oyalari tahlili, “reallik” va “absolyut haqiqat” tushunchalariga nisbatan skeptitsizm talqini bilan Eko zamonaviy intellektual (intellectus – lot.) ya’ni zakovatli prozaning taraqqiyotiga sezilarli ta’sir ko‘rsatdi. Shuningdek, adibning “Fuko mayatnigi” (1988), “Arafa oroli” (1994) deb nomlangan romanlari ham postmodern san’at namunalaridir.

Postmodernistik san’at asarlari adabiyotshunoslikdan tashqari me‘morchilik-arxetekturada, kino san’atida, so‘z san’atida, hattotlik san’atida, tasviriy san’atda va boshqa san’at turlarida yorqin namoyon bo‘lgan. Natijada postmodern yozuvchi, rassom, faylasuf, me‘mor va postmodern san’at asarlari mualliflari shakllangan. Demak, postmodernistik san’at asarlari o‘ziga xos estetik ong va madaniyatning shakllanishi uchun turtki bo‘lgan. Ya’ni pop-art, kino madaniyati, multimediya, ko‘ngilochar shoular, rok konsertlar va boshqa madaniyat shakllari davri bo‘lgan.[6]

Ijodiy jihatdan postindustrial muhitning madaniyatiga ham ta’siri bo‘lgan, ayniqsa, AQSHdagi muhit reklama, kinematografiya, televidenie, Disneylend, ulkan savdo gipermarketlari va “Makdonalds” kafe tarmog‘i kabi bir andozali arxitektura va hokazolar yuzaga kelgan. Bugungi kunda Nyu-York san’at sahnasi taniqli rassomlarga, ulkan ko‘rgazmalarga, yangi joriy loyihalarga va milliard dollarlik kim

oshdi savdolariga, yonma-yon birlashib ketadigan ikkita oddiy soʻzga: “Post-Modernizm”, yaʼni postmodernizmga tegishlidir.

Postmodernizm sanʼat asarlarining oʻziga xos xususiyatlari shundaki, ular qoidalar va obyektlarsiz yoki oddiy cheklovlarsiz ishlaydi. Bu jarayon stilistik norma va usullarning xilma-xilligi bilan namoyon boʻladi. Postmodernizm sanʼat asarida badiiy shakllarning emas, balki bu shakllarning oʻzaro bogʻliqligi oʻrganiladi. Diskret rasmlar va texnologiyalarni birlashtirish kun tartibiga manba yoki mualliflik gʻoyasini olib keladi.

Postmodernizmning bunday qizgʻin konsepsiyalardan tashkil topganligi, koʻplab sohalarda ishlatiladigan atama boʻlganligi sababli paydo boʻlgan turli xil xilma-xilliklar ichida baʼzi bahslarga olib keladigan maʼlumotlarga toʻla. Postmodernizm sanʼatning shakllanishiga va uning modernizm bilan bogʻliqligiga asoslangan ushbu tadqiqotda berilgan maʼlumotlarga koʻra postmodernizmning hozirgi zamon bilan ham aloqasi bor, unda zamonaviy davrning baʼzi estetik qadriyatlarini oʻz ichiga olganligi kuzatilmoqda.

Modernizm va postmodernizmning oʻziga xos xususiyatlari va imkoniyatlaridan kelib chiqib aytish mumkinki, **birinchidan**, modernizm uchun mavjud estetik qoliplarga boʻysunmaslik, sanʼatkorning oʻz-oʻzini ifodalash erki va ijodiy betakrorlik ideal sanalgan boʻlsa, postmodernizm dunyoni egallab olgan texnik aurada tartib va betakrorlik yoʻqligidan kelib chiqib, individual ijodiy erkinlik oʻrniga oʻzgalarning badiiy yaratishlarini juzʼiy oʻzgartishlar, oʻyin va estetik nayrang vositasida badiiy oʻzlashtirishni muhim deb hisoblaydi. **Ikkinchidan**, postmodernizm sanʼat bilan borliq, shuningdek, sanʼatning ichki turlari oʻrtasidagi odatiy farqlar yuvilib, chegarasizlik va qorishiqlik universal tus oladi. Unda estetik interpretatsiya badiiy innovatsiyani siqib chiqarib, oʻtmishda mashhur boʻlgan asarlarga taqlid, ularni muayyan oʻzgarishlar bilan yangicha taqdim va talqin etish kuchayadi. **Uchinchidan**, modernizm bevosita hayotning oʻziga tayanib, mavjud adabiy anʼanalar inkor qilingan boʻlsa, postmodernizm hayotning oʻzi boʻlaklarga ajratilib qayta qurilishi, yaʼni dekonstruksiya qilinishi kerak boʻlgan badiiy vosita va unsurlar yigʻindisi tarzida qabul qilinadi.

Postmodern sanʼat oʻzidan oldingi boshqa yoʻnalishlardan badiiy yaratilishidan koʻra uning yaratilish kechimiga; muallifga qaraganda oʻquvchilar ommasiga; verbal (ogʻzaki)likka nisbatan vizuallikka koʻproq eʼtibor qaratishi bilan ajralib turadi. Postmodern sanʼat asarlari dunyoning betartib (xaos)ligi, boshboshdoqligi, oʻtkinchi va ongsizligidan iborat postmodern manzarasini berish uchun koʻproq tasavvur, tush, ongsizlik singari holatlarni oʻz tasvir obyekti va vositasiga aylantiradi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Fatih Cam. Modern - postmodern sanat algisi bağlamında hat sanatı. Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi ART-E Mayıs-Haziran’13 Sayı:11. – 31-s
2. Холбеков М. XX аср модерн адабиёти манзаралари. Тошкент. Мумтоз, 2013, – 3 б.
3. Shiner L. Sanatın İcadı, Ayrıntı Yayınları (2. Basım), İstanbul. 2010. – 343-350 s.
4. Бодрийар Ж. Символический обмен и смерть. / Ж. Бодрийар. – М.: Добросвет, 1995; Барт Р. Camera lucida. / Р. Барт. – М.: Ad marginem, 1997; Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна. / Ж.-Ф. Лиотар. – СПб.: Алетейя, 1997; Эко У. Открытое произведение: Форма и неопределенность в современной поэтике. / У. Эко. – СПб.: Академический проект, 2004; Козловски П. Культура постмодерна. / П. Козловски. – М., 1997.
5. Жижек С. Хрупкий абсолют, или почему стоит бороться за христианство. / С. Жижек. – М.: Художественный журнал, 2003; Жижек С. Возвышенный объект идеологии. С. Жижек. – М.: Художественный журнал, 1999.
6. Турсункулова Ш. Шахс эстетик онгининг шаклланишида санъатнинг ўрни ва синергетик хусусияти. фал.фан.буйича фалс.док. дис. автореферати. – Т.: 2020.